

VII Дунайські наукові читання

18. КУІА. Ф. Р-2009. Оп.1. Спр. 2. Арк. 10.
19. Архів ГУМВС в Одеській області. Ф. 7. Спр. 6.
20. КУІА. Ф. Р-788. Оп. 1. Спр. 1211. Арк. 394.
21. КУІА. Ф. Р.-788. Оп. 1. Спр. 1211. Арк. 394.

УДК (477) 342.724

PUBLIC ACTIVITY OF THE GREEK NOBILITY OF SOUTHERN UKRAINE (THE SECOND HALF OF XIX – THE EARLY XX CENTURY)

*Margarita Bashly*¹

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКОГО ДВОРЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

*Маргарита Башли*¹

Abstract: *The article analyses a public activities of Greek nobility Southern Ukraine, which significantly influenced the development of cultural and social infrastructure on southern cities. Despite the small number of the Greek community, its multisided economic, commercial and public activities left a significant mark in economy and history of Southern Ukraine.*

Key words: *greek, nobility, The Southern Ukraine, Public activity.*

Анотація: *В статті досліджується громадська діяльність греків-дворян Півдня України, яка суттєво вплинула на розвиток культурної та соціальної інфраструктури південноукраїнських міст. Незважаючи на невелику кількість грецької етнічної спільноти, її багатогранна економічна, комерційна та громадська діяльність залишила значний слід в економіці та історії Південної України.*

Ключові слова: *греки, дворяни, Південь України, громадська діяльність.*

Характерною рисою дворянства південноукраїнських губерній був його поліетнічний склад. В Європі, мабуть немає іншого такого прикладу мирного співіснування значної кількості представників різних народів. Значній частині

¹ Associate Professor, PhD, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, Tel.: +380 98 133 0830, E-mail: mibashly@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1519-8139

¹ Кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, м.т.: +380 98 133 0830, E-mail: mibashly@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1519-8139

дворянського загалу вдалося зберегти свої етнічні риси, мову, культуру. Інтенсивні міжетнічні контакти, а також активна участь представників малочисельних національних груп у громадському та культурному житті краю стали унікальною рисою історичних процесів у південноукраїнському регіоні.

Історія греків Півдня України вивчалася в працях Ю. Радіонової, Н. Терентьєвої, Л. Білоусової, Л. Циганенко, І. Гветадзе, М. Араджионі, А. Акчебаш тощо. У своїх розвідках науковці досліджують різноманітні аспекти їх життєдіяльності, та все ж громадська діяльність грецьких дворян у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., досліджувана нами, є недостатньо вивченою сторінкою. Попри те, що впродовж останніх років історики активно досліджують історію грецьких поселень в Україні, проте, залишаються білі плями, які потребують дослідження. Серед питань, які потребують подальшого розгляду: вплив грецької громади на соціально-економічні, політичні та культурні процеси тогочасного суспільства; участь греків повітових міст в державній та міській адміністрації, економічному та соціокультурному житті.

Представники грецької спільноти Півдня України відіграли важливу роль у заснуванні портових міст, розвитку міжнародної торгівлі та судноплавства. Вони займали ключові позиції в органах місцевого самоврядування – магістраті, думі, управі. Греки були членами міських та земських управ, міськими головами, повітовими предводителями дворянства, градоначальниками та начальниками портів, карантинів, митниць. Вони також займали ключові пости в судах та піклувальних комітетах. На їх кошти будувалися церкви та школи, вони були піклувальниками навчальних закладів, притулків, богаділень, засновниками стипендій. Однак, громадська діяльність представників грецької етнічної спільноти лишається ще малодослідженою.

Метою даної статті є висвітлення реалізації соціально-гуманітарних ініціатив грецьких дворян Півдня України та їхнє місце у розбудові культурної та соціальної інфраструктури південноукраїнських міст.

У другій половині XIX ст. серед представників грецької спільноти Півдня України з'являються родини, чиї прізвища назавжди закарбовані в історії. Греки мали значний вплив на формування соціально-економічної структури міст, оскільки вони були провідними підприємцями та комерсантами. Комерційна діяльність греків сприяла розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі краю, а разом з цим розвитку міст. Досягнувши економічного процвітання, вони не шкодували особистих коштів на розбудову інфраструктури міст та благоустрій, здійснювали національно-просвітницьку діяльність.

За Першим Загальноросійським переписом населення (1897 р.) греки складали приблизно 1% від загальної чисельності жителів Півдня України. У чотирьох південноукраїнських губерніях кількість греків становила: в Катеринославській – 48 740, Таврійській – 18 048, Херсонській – 8297, Бессарабській – 2737 чоловік

VII Дунайські наукові читання

(див. таблицю 1). Розміщення грецького населення було нерівномірним по повітах. Так, в Херсонській губернії 90,8% (7535) представників грецької спільноти проживали в Одеському повіті, а 89% греків Катеринославської губернії - у Маріупольському повіті. Найбільша кількість греків Бессарабії мешкала в Ізмаїлі (503 особи) та Ізмаїльському повіті (750 осіб) [1, с. 226-227].

Таблиця 1

Чисельність греків Півдня України по губерніях (за матеріалами Першого загальноросійського перепису 1897 р.)

губернії	кількість греків	%
Бессарабська	2737	0,1
Катеринославська	48740	2,3
Херсонська	8297	0,3
Таврійська	18048	1,2

Грецькі громади існували в Одесі, Маріуполі, Бердянську, Миколаєві, Херсоні, Аккермані, Ізмаїлі. У менших повітових містах, греки, які успішно вели господарство, багатіли, ставали власниками млинів, пекарень, ресторанів, кафе, фабрик. В статистичних відомостях щодо кількості та національного складу населення міста Ізмаїла за 1919 р. згадується Папазогло Афанасій – власник млина. Приблизний річний продукт складав 2 500 [2, с. 101]. Сільське грецьке населення займалось землеробством, скотарством, садівництвом та рибальством.

Представники грецької етнічної спільноти посідали значне місце серед дворянської верстви Півдня України, відіграючи важливу роль в соціально-економічних та культурних процесах регіону. За даними Першого Всеросійського перепису 1897 р. в чотирьох південноукраїнських губерніях мешкало 643 дворянина грецького походження (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Кількість греків – представників дворянської верстви південноукраїнських губерній (за матеріалами Першого загальноросійського перепису 1897 р.)

губернії	кількість дворян всього	з них греків	%	дворян спадкових	дворян особистих
Бессарабська	21 942	81	0,37	43	38
Катеринославська	20 352	64	0,31	19	45
Херсонська	50 495	132	0,26	58	74
Таврійська	22 761	366	1,6	164	202
ВСЬОГО	115 550	643	0,55	284	359

Питома вага греків-дворян була вищою у Таврійській губернії в порівнянні до загальної кількості дворянства губернії. Також, тут мешкала найбільша за чисельністю грецька аристократична громада – понад 360 осіб, а найменша – у Катеринославській губернії (64 особи).

У Таврійській губернії греки-дворяни проживали у всіх містах, а деякі і в приватних маєтках. Особливо багато їх було в Феодосійському, Ялтинському, Сімферопольському, Євпаторійському повітах та двох градоначальствах (Керч-Єнікальському та Севастопольському). Серед таврійських дворян значну частку становили греки-військовослужбовці (представники дворянських родів Ревеліоті, Ставракі, Ханджоглу та ін.). Переважна більшість осіб, внесених до Дворянської родовідної книги Таврійської губернії, мали нерухомість. Варто відзначити, що, на відміну від інших дворян, греки в основному розводили на своїх земельних угіддях виноградники.

Родина Таврійських аристократів Ревеліоті походила з грецького дворянства. Засновником династії став Феодосій Ревеліоті, учасник грецького національно-визвольного руху проти турків, генерал російської армії та один з найбільших землевласників Криму на початку XIX ст. Його володіння включали Алупку, Ореанду та Лівадію. Після закінчення російсько-турецької війни в 1829 році, генерал Феодосій Ревеліоті був в складі російської делегації, очолюваної Олексієм Федоровичем Орловим, яка підписала Адріанопольський мир. Підпис Ревеліоті, разом з іншими підписами, стоїть під статтею визнання турками незалежності Греції. Його син Аристид Ревеліоті зробив гарну кар'єру та став предводителем Таврійського дворянства [3, с. 643].

Друга половина XIX ст. відзначилася розбудовою морських торговельних портів Півдня України. Невелика кількість греків оселилась й у межах новозбудованого порту м. Бердянська Таврійської губернії. Підприємницька та громадська активність бердянської грецької громади справили значний позитивний вплив на розвиток міста у пореформений період. Займаючись активною економічною та політичною діяльністю, грекам вдалось посісти вищі посади в органах влади та міського самоврядування. Так, з 1867 р. лідером повітового дворянства, головою повітових земських зборів був Ставро Харлампійович Лампсі. У 1873 р. на посаду повітового судді був призначений колезький секретар Дмитро Миколайович Ставракі [4, с. 152]. Посаду міського голови, а за сумісництвом й начальника порту у 1880-1886 р. обіймав Іван Дмитрович Деметріадес. Він активно долучився до розв'язання проблем, пов'язаних зокрема з будівництвом залізниці у місті. Представники грецької етнічної спільноти активно сприяли відкриттю навчальних закладів у місті, збереженню культурного, національного спадку, вкладали особисті кошти у розвиток освіти, будівництво православних церков, бо власного храму вони не мали у місті.

Дворянська родина Аркасів, що мала грецьке коріння, та мешкала в XIX – на

VII Дунайські наукові читання

початку XX ст. в Херсонській губернії могла пишатися своїми славетними представниками. Ця родина пов'язала свою долю з м. Миколаєвом. Різнобічною громадською діяльністю відзначився Микола Миколайович Аркас (1852–1909) - визначний український діяч, історик, композитор і засновник Миколаївського товариства «Просвіта» (1907) [5, с. 332]. Громадсько-просвітницька діяльність стала найулюбленішою справою М. М. Аркаса. Він був основним генератором ідей, меценатом і рушієм товариства. Микола Миколайович об'єднав навколо себе енергійних, кмітливих, національно свідомих жителів Миколаєва різних національностей, які співчували і жадали працювати на українство, його інтереси. Протягом першого року роботи товариства М. М. Аркас прочитав реферативний курс з 14 лекцій з історії України. У 1908 р. для громадськості Миколаєва він читав безкоштовні лекції про життя і діяльність видатних діячів української культури.

Серед славетних греків-дворян Одеси потрібно назвати родину Родоконакі, засновник якої – Федір Павлович. Він виконував обов'язки голови Грецького благодійного товариства міста Одеси протягом двадцяти років. За значний внесок у розвиток міста Федір Родоканакі був обраний почесним громадянином Одеси. Активну участь у громадському житті краю брав син Федора Родоконакі - Перикл. Він був депутатом міської думи, першим головою правління міського кредитного товариства, почесним членом багатьох благодійних закладів. Завдяки його фінансовій підтримці у 1871 р. в Одесі було відкрито Грецьке дівоче училище, яке згодом стали називати Родоконаківським [6, с. 11-14].

З 1880 р. обов'язки голови міста Одеси виконував Григорій Григорович Маразлі. Перебуваючи на посаді міського голови Григорій Григорович спрямував свою енергію на ряд важливих інфраструктурних та благодійних проєктів. За його головування у місті з'явився перший трамвай, газове освітлення, був збудований центральний поштамт, численні ринки, у тому числі «Привоз», магазини та готелі. Протягом 17 років його вмілого управління в Одесі було побудовано близько півсотні громадських та навчальних закладів, підприємств, культурно-освітніх закладів тощо. Під час своєї роботи в міській думі Г.Г.Маразлі сприяв тому, щоб в Одесі було відкрито першу дільницю лінії кінної залізниці, закладено Олександрійський парк.

Діяльність Григорія Григоровича була різноманітною та плідною. Він був керівником та піклувальником багатьох культурних та благодійних закладів у Одесі, витративши на це значну суму власних заощаджень. Г.Г. Маразлі був ініціатором відкриття школи садівництва, надавши для цього одну з власних земельних ділянок. За заслуги перед батьківщиною він був нагороджений російськими орденами, мав близько двох десятків зірок та чимало іноземних нагород, мав сотні дипломів про присудження почесного членства благодійних і просвітительських установ [7, с. 440].

Найбільша кількість бессарабських греків мешкала в Ізмаїльському повіті

(750 осіб). Першими з етнічних греків, які очолили міське управління в Ізмаїлі стали представники родини Захаріаді. Іван Олександрович Захаріаді з 1892 по 1899 р. був Ізмаїльським міським головою, а його старший брат Захар очолював повітове земське зібрання. За роки головування містом Іван Олександрович реалізував низку інфраструктурних та благодійних проектів (відкриття першої народної бібліотеки, будівництво громадських приміщень, благоустрій центральної частини міста), був керівником міського товариства, попечителем Ізмаїльської чоловічої прогімназії тощо [8]. Його резолюція стоїть на дозвільних документах стосовно реконструкції будівлі міської управи, які датуються травнем 1899 р. Однак цей проект був реалізований вже його наступником Федором Тульчіановим. Значні суми власних коштів родина Захаріаді виділяла на допомогу бідним, хворим та сиротам Ізмаїла.

У другій половині XIX ст. серед очільників м. Аккермана Бессарабської губернії були представники грецької спільноти - Мільтіад Мутафоло та Михайло Феміліді.

Мільтіад Павлович Мутафоло – син купця 2-ї гільдії, корінний аккерманець. Завдяки своїй благодійній діяльності в 1885 році отримав звання спадкового почесного громадянина. Був почесним мировим суддею, головою сирітського суду, головою товариства Червоного хреста, гласним міської думи, першим головою Земської управи (1869-1871). У 1875 році був обраний міським головою і залишався на цій посаді 20 років. У 1895 році його змінив інший грек - Михайло Феміліді.

Михайло Костянтинович Феміліді брав активну участь в громадському житті міста. Він був грецьким віце-консулом в Аккермані, одним з членів-засновників громадських міських зборів, головою сирітського суду, членом правління товариства Червоного Хреста, головою Акерманського товариства взаємного кредиту тощо.

У столиці Бессарабії теж проживали греки. Представники грецької громади м. Кишинєва приймали активну участь у роботі міського самоврядування, дбали про відкриття навчальних закладів, про збереження культурної спадщини, робили пожертвування на навчальні заклади та церкви. Основу сталого економічного розвитку Бессарабії своєю діяльністю заклав представник грецької родини Сінадіно – Віктор Пантелеймонович Сінадіно. Він був одним із засновників Кишинівського комерційного банку, Бесарабсько-Таврійського земельного банку, засновником Чорноморсько-Дунайського пароплавства, Товариства винного виробництва та торгівлі винами бессарабських землевласників в Одесі – «Брати І. і В. Сінадіно та К». Віктор Пантелеймонович займався благодійністю [9, с. 27-29]. За його ініціативою у місті з'явилася Свято-Пантелеймонівська церква, яка стала духовним осередком всіх місцевих греців. Його син, Пантелеймон Вікторович Сінадіно був

VII Дунайські наукові читання

міським головою Кишинєва в 1905-1910 рр.

Таким чином, греки Півдня України суттєво вплинули на економічний розвиток портових міст. Вони залишили свій слід у суспільному та культурному житті краю: зводили споруди та приміщення громадського призначення, церкви, надавали підтримку навчальним закладам, займалися просвітницькою та благодійницькою діяльністю.

Джерела та література

1. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. XXIV. Бессарабская губерния. / под ред. Н.А. Тройницкого. [Санкт-Петербург] : издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. 1905. 254 с.

2. Документи та матеріали до історії греків Південної Бессарабії // Серія: Історико-культурна спадщина Південної Бессарабії. Випуск 1/ Упорядники Л. Циганенко, В. Дроздов, Л. Чорна. Ірбіс: Ізмаїл, 2019. 132 с.

3. Араджиони М.А. Греки-дворяне Таврической губернии в конце XVIII – XIX вв. (по документам Госархива в Автономной республике Крым) *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии: Сб. научн. тр.* 2006. Вып. XII. С. 641-660.

4. Руда Ю. Грецька громада Бердянська в епоху реформ другої половини XIX ст. *Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII–XIX ст. Збірник наукових статей.* К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 151-156.

5. Радіонова Ю. А. Громадська діяльність М. М. Аркаса в історіографічному контексті. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2014. Вип. 38. С. 331-334.

6. Циганенко Л.Ф. Роль греків–дворян в освоєнні Південноукраїнських земель (друга половина XVIII – XIX ст.). *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни.* 2009. С 11-14.

7. Терентьєва Н. О. Зміни в інфраструктурі міста Одеса внаслідок благодійної та громадської діяльності грецьких купців (на прикладі родин Маразлі та Родоканакі. XIX ст.). *Історико-географічні дослідження в Україні.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. № 9. С. 439-451.

8. Акчебаш А.В. Грецька династія Захаріаді: від величчя до депортації. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* 2019. Вип. 40. С. 7-15.

9. Тарнакин В. *Бессарабские истории.* Кишинев : Pontos, 2011. (F.E.-P. «Tipogr.Centralr»). 300 с.